

מבוא

העורכות

היסטוריה משפחתית, קהילתית, עירונית ולאומית. לכן אובדן הזיכרון המרחבי יכול, בעצם, לגרום לאובדן הזהות האישית והקולקטיבית (Fenster, 2005).

בהקשר הישראלי, מרחבה של המדינה משקף בעיקר את הנרטיב האידיאולוגי הציוני. נרטיב זה כולל, בין היתר, סיפורים ודימויים כמו ה"טאבולה ראסה", היינו הקרקע הריקה, או "הפרחת השממה", שהם למעשה ביטוי לסיפורים של נישול ושל שליטה. כך התכנון המרחבי במדינה החדשה ניסה, ועודנו מנסה, למחוק את העיצוב המרחבי הסותר את הנרטיב הציוני על ידי מחיקתו מעל פני האדמה. התכנון המרחבי במדינה החדשה התעלם מהנרטיב ומהזיכרון של המיעוט הפלסטיני וקבע שהנרטיב והזיכרון החדשים יחסית של הרוב הם שיבואו לביטוי בעיצובו של המרחב (LeVine, 1999; Fenster, 2007).

פנסטר (2007), לדוגמה, מתייחסת לתכנון המקצועי המוסדי בישראל וטוענת, כי מאחר שהוא מייצג את האידיאולוגיה הציונית ופועל ליישומה, אין ביכולתו לייצג את הנרטיב ואת הזיכרון המרחבי של הפלסטינים. היא ממשיכה וטוענת ש"תהליך בינוי האומה היהודית כלל לא רק הבניה חברתית, תרבותית, כלכלית ופוליטית, אלא גם הבניה

במדינות שבהן מתחוללים סכסוכים לאומיים, אתניים והיסטוריים, ובייחוד באלה שבהן יש לעימותים מאפיינים קולוניאליסטיים, המרחב הוא בדרך כלל ביטוי לנרטיב הרשמי והנשאף של הקבוצה השלטת. הנרטיב והזיכרון הכרוך בו נשמרים ומפותחים, בין היתר, על ידי התכנון המרחבי והעיצוב האורבני. מעצבים, מתכננים ואדריכלים השייכים לקבוצת הרוב שותפים להצגת סיפורה, ובכך הם מעצבים ומייצגים במרחב את הנרטיב ההיסטורי, הפוליטי והגיאוגרפי שלה. בד בבד הם מתעלמים מהסיפור ומהזיכרון של הקבוצות הנשלטות, כמו ילידים וקבוצות מיעוט אתניות ותרבותיות, ולפעמים גם מוחקים אותם (Zukin, 1995; Sandrcock, 2003; Fenster, 2007). כך הסיפור המרחבי, המשקף גם את הזיכרון הקולקטיבי והפרטי מנקודת מבט מסוימת, מבטא כוח מרחבי אשר תורם להגדרת העבר הציבורי (Hayden, 1995; Zukin, 1995; Casey, 1987).

יש הטוענים, שזיכרון קשור למקום ולמרחב ושהוא מאפשר לפרט להתקשר עם הסביבה הבנויה, שהיא חלק מהנוף התרבותי (Hayden, 1995; Zukin, 1995; Casey, 1987). ועוד, זיכרון, וזיכרון מרחבי, שהוא חלק מהזהות האישית והקולקטיבית, ממקם את היחיד במסגרת היסטורית רחבה יותר –

הישראלית. בסוף שנות ה-80 הופיעו באקדמיה הישראלית חוקרים שסתרו את הנרטיבים ההיסטוריים של התנועה הציונית והטילו ספק באותם סיפורים. בשנות ה-2000 תפסה את מקומו של המחקר האקדמי הביקורתי והפוסט-ציוני, בעיקר בעקבות האינתיפאדה השנייה, האסכולה הניאו-ציונית שנשאה אתה "אישור מחדש של הפרשנות הציונית הקלאסית למרחב ושל המציאות הנוכחית". פעולותיה של אסכולה זו מכוונות לא רק כלפי השטחים הכבושים, אלא גם לנגב, באמצעות מדיניות של טרנספר הבדווים לשמורות, וגם למקומות אחרים, דרך האפליה המרחבית. במחלקות לגיאוגרפיה של האוניברסיטאות בישראל ניצחה בשנים אלה הגישה האולטרה-לאומית, וכפי שפפה מסכם "השיח הישן והרומנטי של ציונות כלאומנות חזר, כשהקרקע – שנשדדה מהפלסטינים – היא המרכיב היסודי הגדול של עצמי ושל אומה".

שני המאמרים הבאים מתמקדים במרחבה של העיר יפו, מהיבטים שונים. לפני 1948 היתה יפו עיר מרכזית ומשגשגת מבחינה מרחבית, כלכלית וחברתית. הנכבה של 1948 גרמה שינוי דרסטי במרחב האנושי, הפיסה החברתית והכלכלי של יפו, כמו בכלל המרחב של פלסטין. מאמרו של מחמוד יזבק, "הווקף האיסלאמי ביפו והמרחב העירוני: מימי המדינה העותמאנית למדינת ישראל", מתמקד בהיסטוריה המרחבית של הווקף האיסלאמי במרחב של יפו בימי המדינה העותמאנית ומציג את השינויים המרחביים שהתרחשו בעקבות הקמתה של מדינת ישראל. יזבק מקשר בין העלייה במספרם של נכסי האווקאף והמבנים שהיו בידי הווקף לבין השגשוג הכלכלי של יפו. מספרם של

של המרחב כיהודי ומחיקה של העבר הפלסטיני" (פנסטר, 2007: 193). Said (1999) מקשר בין גיאוגרפיה וזיכרון לבין כיבוש ושליטה. הוא טוען, שהמאבק הגדול של הפלסטינים הוא המאבק על "הזכות לנוכחות נזכרת, ואתה על הזכות לרכוש ולתבוע מציאות היסטורית קולקטיבית".

גיליון זה של "מכאן" מתמקד בנושא "הזכות לנרטיב מרחבי" והוא מחולק לשני חלקים. בראשון מובאים שלושה מאמרים אקדמיים, המציגים את המדיניות ואת הפרקטיקה המרחבית של מדינת ישראל ומוסדותיה השונים. לפי מאמרים אלה, התכלית של מדיניות ופרקטיקה אלה היא מחיקת הנרטיב הפלסטיני, תוך כדי השכחה, הריסה ושינוי דרסטי של המרחב וההיסטוריה הגיאוגרפית והפוליטית הפלסטינית. במאמר הראשון בחלק זה מציג אילן פפה, תחת הכותרת "ציוניזציה של המרחב הפלסטיני: פרספקטיבות היסטוריות והיסטוריוגרפיות", את התהליך ההיסטורי של הגיאוגרפיה הפוליטית של פלסטין מאז הממשל העותמאני. תהליך זה הסתיים עם כניסתה של התנועה הציונית לאזור. פפה טוען, שהחל בשנות ה-30 של המאה הקודמת ועד עצם היום הזה, השיח והסיפור הציוני התייחסו לפלסטין כאל מקום ריק, מרחב קפוא ולא מתפתח. לכן התנועה הציונית נכנסה לכל מקום ריק במרחב. בסוף המנדט הבריטי היא החזיקה ב-5.8% מהבעלות בקרקע במרחב של פלסטין, אבל עם עזיבת הבריטים התנועה השתלטה על 80% מהארץ, תוך כדי תהליך של הריסה ומחיקה. בשנת 1967 התרחבה עוד יותר ההשתלטות של התנועה הציונית על הקרקע, והגיעה עד צפון רמת הגולן ותעלת סואץ.

פפה מתייחס גם לשיח המשתנה באקדמיה

מאמר

ההידרדרות הפיסית של המדרון שממערב לשכונות הפלסטיניות עג'מי וג'בלייה. התוכנית כללה גם הצעות לפינוי ובינוי ולייבוש הים, לצורך יצירת קרקע למגורים יוקרתיים.

המאמר מנתח את השיח הממסדי בכל הנוגע ליישומה של תוכנית זו, בהשוואה לשיח של תושבי יפו הפלסטינים. גולדהבר טוענת, שסביב התוכנית התעוררו שני סוגים של שיח ונרטיבים, אשר מייצגים את המאבק על העיצוב המרחבי של יפו. השיח הראשון, הממסדי, מתייחס ליישומה של תוכנית "מדרון יפו" כאל חלק ממדיניות ופרקטיקה של קידום ושיקום עירוני-חברתי, שנועדה להביא שיפור באיכות החיים הפיסיים והחברתיים של תושבי המקום. לדבריה, שיח זה מצביע על ניתוקו של הממסד "מההבנה ומההכרה כי כל תהליך של שיקום ושימור צריך לכלול את התושבים בשכונותיהם המסורתיות, על מורשתם הלאומית, וכי עליו להתאים ליכולתם הכלכלית".

לצד השיח הממסדי קיים השיח של תושבי יפו הפלסטינים, המשקף תחושות של איום ושל חשש מפני גירושם, פעם שנייה, ממרחבה של יפו לצורך ייחודו של מרחב זה. מדיניות ופרקטיקה של שימור ושיקום מרחבה של יפו ובנייניה, המלוות בהתערבות ההון הפרטי, הביאו בסופו של דבר להפרטתו של מרחב זה, ובעקבותיה לעלייה במחירי הנכסים. עליית המחירים הוציאה את תושבי יפו הפלסטינים דלי המשאבים ממעגל הקונים, והכניסה לעיר את היהודים העשירים. גולדהבר טוענת, שמאחורי תוכנית זו עומדים יעדים מוצהרים של העירייה, שיקום יפו וקידומה, וכן יעדים מוסווים שבמרכזם ייחוד המרחב היפואי והפרטתו.

מבנים ומפעלים חברתיים וכלכליים שנרשמו כאווקאף גדל בעיקר בתקופות של שגשוג כלכלי, כמו בתקופתו של המושל מחמד באשא אבו-נבות (שתיפקד כמושל בשנים 1805-1819), שבה היתה צמיחה בכלכלה המקומית של העיר, בעיקר בעקבות פיתוח הנמל. המבנים והנכסים השייכים לאווקאף חוללו שינויים במרחב האורבני והאדריכלי של העיר.

מאמרו של יזבק מתמקד בהיסטוריה המרחבית והפיסית של שלושה עשר המסגדים שהוקמו ברחבי יפו לפני "הנכבה" ומלווה אותם גם לאחר הקמתה של ישראל, אז עברו מסגדים אלה לשליטתה של המדינה מכוח חוק נכסי נפקדים, התש"י-1950. יזבק טוען שלחוק זה "היתה השפעה הרסנית על מצב האווקאף הפלסטיניים". הוא מראה כי החוקים הישראליים, הקשורים לאווקאף המוסלמיים ברחבי המדינה וביפו, גרמו להריסתם של רוב הנכסים האלה או לגזילתם. הריסת מבנים אלה, או הזנחתם, שינו את הנוף העירוני של יפו באופן המבטא מדיניות של מחיקת ההיסטוריה המרחבית של המיעוט הפלסטיני והזנחתה, לצד הדגשת הסיפור של הרוב היהודי וטיפוחו. בכל זאת, יזבק טוען שמאמצים אלו לא הצליחו באופן מלא, מאחר שההרס השיטתי של הווקף ביפו הוביל את המיעוט הפלסטיני בעיר לפתח אמצעים לשמירת ההיסטוריה והזהות הלאומית והתרבותית.

גם מאמרה של רוית גולדהבר, "יישום תוכנית מדרון יפו, ניתוח נרטיבים יפואיים בשנות ה-2000", מתמקד במרחבה של יפו. המאמר עוסק בתוכנית מתאר מקומית המכונה "מדרון יפו", שלפי הצהרותיה ומטרותיה נועדה לספק פתרון לבעיית

רשימת מקורות

- פנסטר, טובי, 2007. "זיכרון, שייכות ותכנון מרחבי בישראל", תיאוריה וביקורת 30 קיץ, עמ' 189-212.
- Casey, Edward (1987) *Remembering: A Phenomenological Study*. Bloomington: Indiana University Press.
- Fenster, Tovi (2005) The Right to the Gendered City: Different Formations of Belonging in Everyday Life, *Journal of Gender Studies* 14(3): 217-231.
- Hayden, Dolores (1995) *The Power of Place: Urban Landscapes as Public History*. Cambridge: MIT Press.
- LeVine, Mark (1999) *Overthrowing Geography, Re-Imagining Identities: A History of Jaffa and Tel Aviv, 1880 to the Present*. A dissertation submitted in partial fulfillment of the requirements for the degree of Philosophy, Department of Middle Eastern Studies, New York University.
- Said, Edward W. (1999) Palestine: Memory, Invention and Space, in Abu-Lughod, I. and Nashef, K. (eds) *The Landscape of Palestine: Equivocal Poetry*. Birzeit: Birzeit University Publications.
- Sandercock, Leonie (2003) *Cosmopolis II Mongrel Cities of the 21st Century*. London and New York: Continuum.
- Zukin, Sharon (1995) *The Cultures of Cities*. Cambridge: Blackwell Publishers.

הערבים הבודדים אשר יישארו ביפו לא יהוו איום על המרחב המיוהד, אלא רק "יקשטו בטיפות צבע אותנטיות את הסביבה היפואית המדומיינת".

החלק השני של גיליון זה מכיל קטעים מההתנגדות שהגיש מרכז עדאלה למועצה הארצית לתכנון ולבנייה ב-30 באוקטובר 2007, נגד "תוכנית מתאר מחוזית חלקית לאזור באר שבע (מטרופולין באר שבע), תמ"מ 14/4, שינוי מס' 23". התנגדות זו מבטאת שיח של זכויות היסטוריות, מרחביות ותרבותיות של הפלסטינים ילידי המקום. בחלק זה מובאים גם קטעים מתגובת המדינה להתנגדות זו, כפי שהועלו בעל פה בישיבה שהתקיימה לפני החוקרת שמונתה על ידי המועצה הארצית לתכנון ולבנייה ב-2 ביולי 2008. תגובה זו משקפת נרטיב פטרוני, המתעלם מצרכיו ומדרישותיו של המיעוט הפלסטיני בנגב ואינו מביא בחשבון את השוני התרבותי, החברתי והמרחבי של אותו מיעוט. בעצם, הנרטיב של המדינה מנוגד לנרטיב של החברה הפלסטינית-הבדווית בנגב ושונה ממנו.